

Na pograniczu prawa i psychologii – nowe obszary współpracy w teorii i praktyce

Józef Krzysztof Gierowski*

Instytut Ekspertyz Sądowych, Kraków

ON THE BORDER-LINE OF LAW AND PSYCHOLOGY
– THE NEW AREAS OF THE COOPERATION IN THEORY AND PRACTICE

Traditional definitions of law psychology limit its subject to the problems connected with making the law expertise. Nowadays this approach doesn't seem to be satisfying any more. Both the psychologists and the lawyers emphasize that it doesn't include all areas of using the psychological knowledge to solve the problems lying on the border of psychology and law. To describe the whole area of these problems, the wide formula "psychology and law" has been introduced to accentuate the theoretical and practical links between psychology and law. There is a variety of law which solutions is searched in psychology. This fact caused the separation of the distinct specializations in psychology. The different criteria of this selection can be mention: According to the stage of the proceeding, in which the psychologist takes part, we can distinguish for example: investigating psychology which is connected with the psychological rules of investigation, establishing the strategy of proceeding and the obtainment of personal evidence, the decision psychology, which assess the mechanism of making decisions in court or the penitentiary psychology, which concentrates on the analysis of prisoners' functioning and behaviors. On the basis of the criminal psychology or the family psychology we can find the evidence problems, in solving which the psychologists is highly involved. The rapidly developing law psychology worked out the specific methodology and research procedures, which take into account the characteristic of the law problems. These methods must be different in case of young and adults crime perpetrators, witness or so called the family matters. The law psychology must search the inspiration in different part of psychology and base on different theoretical constructs. The future and perspectives of law psychology depend on the fact how effectively it will be able to apply the general psychology output into the law practice as well as it will be able to improve its methods and research procedures.

DEFINICJA PSYCHOLOGII SĄDOWEJ

Tradycyjnie ujmowane definicje psychologii sądowej ograniczały jej przedmiot do problematyki związanej z opracowywaniem ekspertyz sądowych. Termin „psychologia sądowa” został po raz pierwszy użyty w 1953 roku przez Hawarda. Zgodnie z podaną przez niego definicją psychologia sądowa to gałąź psychologii stosowanej zajmująca się zbieraniem, badaniem i przedstawianiem dowodów dla celów sądowych (Gudjonsson i Haward, 1998).

Takie podejście nie jest dziś satysfakcjonujące. Zarówno psychologowie, jak i prawnicy podkreślają bowiem, że nie obejmuje ono wszystkich obszarów stosowania wiedzy psychologicznej do rozwiązywania problemów leżących na pograniczu prawa i psychologii. Dla określenia całego obszaru tych zagadnień wprowadzono często obecnie stosowany (zwłaszcza w USA, Kanadzie i krajach Europy Zachodniej) termin „psychologia i prawo”. Podkreśla on wzajemne związki prawa i psychologii, zarówno w zakresie teorii, jak praktyki. Takie podejście wynika z przedmiotu zainteresowania obu nauk, jakim jest ludzkie zachowanie, możliwości zrozumienia go, przewidywania i określonego nań wpływania (Carson i Bull, 1995). Aktualne definicje psycholo-

---

* Korespondencję dotyczącą artykułu można kierować na adres: Józef K. Gierowski, Instytut Ekspertyz Sądowych, ul. Westerplatte 9, 31-033 Kraków. e-mail: kgierowski@poczta.onet.pl

gii sądowej zmierzają do jak najszerszego ujęcia obszaru problematyki. I tak zdaniem Blackburna (za Howitt, 2006) rola psychologii sądowej polega na dostarczaniu informacji psychologicznych w celu ułatwienia podejmowania decyzji prawnych. Howitt (2006) proponuje natomiast dla całego obszaru tych zagadnień określenie psychologia sądowa i kryminalna. Writghtsman (za: Howitt, 2006) ujmując zakres psychologii sądowej najszerszej, twierdząc, iż obejmuje ona każde zastosowanie psychologicznej wiedzy lub metod w zadaniach realizowanych w obrębie systemu prawa. Wyżej przedstawione definicje nie ograniczają obszaru zainteresowań psychologii sądowej do problematyki związanej jedynie z pełnieniem przez psychologów roli opiniodawczej czy eksperckiej, lecz starają się uwzględnić wszystkie obszary stosowania wiedzy psychologicznej do rozwiązywania problemów leżących na styku prawa i psychologii. Warto dodać, że termin „psychologia i prawo” został wykorzystany w nazwie założonego w 1990 roku European Association of Psychology and Law, taką też nazwę mają organizowane od 1988 roku coroczne międzynarodowe konferencje. Zwięzłą definicję „psychologii i prawa” proponują Ogloff i Finkelman (1999). Zgodnie z nią „prawo i psychologia” to badania naukowe wzajemnych konsekwencji działania prawa na ludzi i ludzi na prawo, a psycholog pracujący w tej dziedzinie zajmuje się oceną przyjętych założeń, że prawo musi wpływać na ludzkie zachowanie, bada także sposoby, w jakie prawo odpowiada na przemiany społeczne, które wymagają nowych prawnych regulacji. Trzeba dodać, iż prawo odwołuje się do ustaleń psychologii, jednocześnie bezpośrednio na nią wpływa. Psycholog wykonując swój zawód musi bowiem uwzględniać obowiązujące normy prawne, w tym również i te, które bezpośrednio dotyczą zasad wykonywania jego zawodu.

Porządkując nieco kwestie związane z relacjami, jakie zachodzą mogą pomiędzy prawem a psychologią wyróżnić można pewne obszary, w których rozpatruje się zależności pomiędzy obydwoma naukami. Pierwszy z nich dotyczy tworzenie prawa. Związki psychologii z prawem rozpatruje się tu z perspektywy działań legislacyjnych (np. podejmowane ostatnio w Polsce próby unormowania problematyki stosowania środków leczniczo-zabezpieczających wobec sprawców przestępstw seksualnych). Tworząc nowe instytucje, definicje i zasady prawne nie można nie uwzględnić podstawowych praw psychologicznych. Istnieje bowiem realne niebezpieczeństwo, iż w przypadku ich pominięcia prawo nie będzie w stanie skutecznie pełnić swoich

podstawowych społecznych i regulacyjnych funkcji. Kolejny obszar to stosowanie prawa. Psycholog pełni tu najczęściej rolę doradcy, konsultanta lub biegłego w różnych etapach postępowania sądowego. W obszarze tym uwzględnić należy także fakt, iż prawom psychologicznym podlegają wszystkie czynności funkcjonujących zawodowo w ramach systemu wymiaru sprawiedliwości. Pomimo bardzo sformalizowanego, prawnego charakteru czynności realizowanych przez prawników, istnieje niemały obszar, który podlega tym samym psychologicznym prawom, które regulują czynności składające się na pracę zawodową każdego człowieka. Kolejny obszar to wykonywanie prawomocnych rozstrzygnięć i orzeczeń. Obejmuje on bardzo zróżnicowane, niejednokrotnie złożone i skomplikowane działania leżące u podstaw działań resocjalizacyjnych, terapeutycznych czy rehabilitacyjnych (realizowane na przykład w ramach tzw. środków zabezpieczających). Ostatni obszar to polityka i prewencja prawna. Przykładem może być tu, wciąż niestety nieuwzględniane w polskiej rzeczywistości, monitorowanie „ryzyka przemocy kryminalnej” oraz „zarządzanie” nim. Jak z powyższego wynika jest więc to bardzo szeroki obszar zarówno badań, jak i oddziaływań praktycznych.

DZIAŁY PSYCHOLOGII SĄDOWEJ

Różnorodność zagadnień, dla rozwiązania których prawo sięga obecnie do ustaleń psychologii, spowodowała wyodrębnienie jej bardziej wyspecjalizowanych działów. Różne są przy tym kryteria ich wyodrębniania. Ze względu na etap postępowania, w którym uczestniczy psycholog, wyróżnia się np: psychologię śledczą, zajmującą się psychologicznymi zasadami prowadzenia śledztwa, ustalania strategii postępowania i uzyskiwania tzw. dowodów osobowych, psychologię podejmowania decyzji, badającą mechanizmy podejmowania decyzji w sądzie, czy psychologię penitencjarną, koncentrującą się na analizie funkcjonowania osób w środowisku więziennym i problematyce ich resocjalizacji. U podstaw wyodrębnienia psychologii zeznań i wyjaśnień, psychologii kryminalnej, czy psychologii rodziny leżą konkretne problemy dowodowe, których rozwiązania oczekuje się od psychologa. Podziały te nie są ostre, a problematyka wyodrębnionych działów niejednokrotnie się pokrywa.

W ostatnich latach mamy do czynienia ze stale postępującym rozwojem psychologii sądowej i coraz większym udziałem psychologów w działaniach wymiaru sprawiedliwości. Wiąże się to z konieczno-

ścią kształcenia odpowiedniej kadry specjalistów, sam fakt ukończenia studiów psychologicznych nie gwarantuje bowiem odpowiedniego przygotowania do występowania w charakterze biegłego sądowego. Przyczyną tego są również nowe koncepcje teoretyczne w zakresie prawa (np. koncepcja sprawiedliwości naprawczej), także zmieniające się formy przestępczości stawiają psychologii kolejne wyzwania, wykraczające poza obszar działań tradycyjnych (np. udział w mediacjach pomiędzy sprawcą i ofiarą przestępstwa, udział w profilowaniu sprawców aktów terrorystycznych i negocjacjach z nimi, problematyka tzw. stalkingu, przestępstwa komputerowe czy nowe zjawiska w przestępczości seksualnej). Wymienione obszary działań psychologów wymagają przy tym niejednokrotnie bliskiej współpracy z przedstawicielami innych nauk sądowych (np. kryminologii, kryminalistyki, psychiatrii, seksuologii czy medycyny sądowej) co nie może nie mieć wpływu zarówno na aktywność ekspercką, w tym na potrzebę i umiejętność sporządzania kompleksowych, interdyscyplinarnych opinii, jak i na gotowość i kompetencje do podejmowania interdyscyplinarnych, kompleksowych oddziaływań terapeutyczno-resocjalizacyjnych.

Rozwijająca się psychologia sądowa wypracowała także specyficzną metodologię i procedury badawcze uwzględniające charakter problemu prawnego, którego dotyczą. Muszą być one odrębne w przypadku nieletnich, dorosłych sprawców przestępstw, świadków, czy też tzw. spraw rodzinnych. Zróżnicowana problematyka psychologii sądowej odwołując się musi do różnych działów psychologii (np. ogólnej, rozwojowej, wychowawczej czy klinicznej) oraz opiera się na różnych konstrukcjach teoretycznych (np. osobowości, motywacji, samokontroli czy adaptacji).

Rozważając aktualny stan i perspektywy rozwojowe psychologii sądowej w Polsce i na świecie, warto poświęcić więcej uwagi jej podstawowym działom, czy też wybranym zagadnieniom, dotyczącym problematyki ekspertyz i badań.

WYBRANE ZAGADNIENIA DOTYCZĄCE EKSPERTYZ I BADAŃ

NIELETNI

Przestępczość nieletnich od początku XX wieku we wszystkich krajach na ogół regulowana jest odrębnymi przepisami prawnymi i rozpatrywana przez odpowiednie sądy. Przepisy te najczęściej wskazują również sytuacje, w których obligatoryjnie zasięga się opinii psychologicznych, a współpraca

psychologów z sądami w tej dziedzinie ma bogate, kilkudziesięcioletnie tradycje. Celem ekspertyzy psychologicznej, najogólniej ujmując, jest diagnoza nieprzystosowania społecznego, jego uwarunkowań psychospołecznych i biologicznych oraz wskazanie odpowiednich środków resocjalizacyjnych.

Przeżywany w ostatnich latach w Polsce okres transformacji ustrojowych, mający charakter głębokich, dynamicznych zmian społecznych, nie może nie mieć, z psychologicznego punktu widzenia, wpływu na wychowanie, socjalizację oraz kształtowanie się osobowości młodych ludzi. Zmiany społeczne, które od dwudziestu lat przeżywamy, nasiliły jedynie te wątpliwości i trudności diagnostyczne, których nie uniknie się usiłując zrozumieć świat młodego człowieka, procesy odpowiadające za kształtowanie się jego systemu wartości i celów życiowych, konflikty i niepokoje emocjonalne, jakie przeżywa. Wspomniane wątpliwości nabierają szczególnej wagi, gdy usiłuje się odpowiedzieć na pytania o przyczyny przestępczości współczesnej młodzieży. Statystyki kryminalne wskazują na cztery główne tendencje dotyczące przestępczości nieletnich: znaczący i systematyczny wzrost wszystkich rodzajów przestępstw, obniżanie się dolnej granicy wieku nieletnich sprawców, istotnie większy udział dziewcząt w działaniach skierowanych przeciwko porządkowi prawnemu oraz znaczny wzrost przestępstw gwałtownych, charakteryzujących się dużym natężeniem agresji i wyjątkową brutalnością. Wzrost przestępczości nieletnich jest przy tym zjawiskiem ogólnoswiatowym obejmującym zarówno społeczności charakteryzujące się wysokimi standardami życia, jego względną stabilizacją i znacznym dobrobytem, jak i te, które w ostatnim czasie przeżywają okres głębokich i zasadniczych zmian społeczno-ekonomicznych. Zjawiska te stanowią nowe wyzwania dla psychologów. W niektórych krajach obniżono np. wiek odpowiedzialności karnej za poważne przestępstwa do lat 15-tu (np. USA, Polska). Większość podejmowanych w ostatnich latach badań koncentruje się w związku z tym wokół genezy zaburzeń osobowości i analizy czynników ryzyka wystąpienia zachowań o charakterze przemocy. Badania te mają zresztą charakter międzynarodowy. Narzędzia oceny są konstruowane, a ich skuteczność porównywana przez ekipy badaczy wywodzących się z różnych krajów. Celem tych badań jest przede wszystkim stworzenie sprzyjających warunków do podejmowania wczesnej interwencji i prewencji zapobiegającej zachowaniom antyspołecznym. Jako przykład można tu wskazać SAVRY (Structured Assessment of Violence Risk In Youth,

Bartel, Borum i Forth, 2002), czy The Cracow Research Tool, opracowane w ramach międzynarodowego grantu koordynowanego przez R. Corrado i R. Roesch z Simon Frazer University w Kanadzie.

Dla psychologa sądowego, przystępującego do próby opisu i wyjaśnienia zjawisk składających się na przestępczość nieletnich, winno być oczywiste, iż poważnym błędem jest proste przenoszenie doświadczeń zdobytych w pracy z dorosłymi sprawcami na nieletnich. Nie można tu bowiem zapomnieć o konieczności uwzględnienia praw psychologii rozwojowej i różnorodnych zaburzeń czy kryzysów, które nie zawsze tłumaczone być mogą w kategoriach psychopatologicznych. Dysharmonia rozwoju psychicznego, akceleracja dotycząca głównie czynników biopsychicznych, duża łatwość w przechodzeniu młodego człowieka ze świata fantazji, marzeń czy wyobrażeń do realnego świata ludzi dorosłych to jedynie przykłady tych zjawisk i mechanizmów, które w genezie przestępstw popełnionych przez nieletnich muszą być uwzględniane. Istnieje wiele czynników, które są wspólne dla wszystkich czynów przestępczych popełnionych przez nieletnich. Dość powszechny kryzys wartości, brak w najbliższym otoczeniu pozytywnych wzorców osobowych, poczucie braku akceptacji, zainteresowania i wsparcia ze strony najbliższych to tylko bardziej typowe przykłady tej patologii społecznej i rodzinnej, którą od lat traktuje się jako sprzyjającą przestępczości nieletnich. Ewidentna jest więc potrzeba ciąglego poszerzania i pogłębiania wiedzy o czynnikach i psychologicznych mechanizmach prowadzących do przestępczości nieletnich.

Badania nad czynnikami i psychologicznymi mechanizmami prowadzącymi do przestępczości nieletnich koncentrują się, z jednej strony, na czynnikach ryzyka zachowania przestępczego, z drugiej, obejmują próby tworzenia modeli uwzględniających ich wzajemne relacje i funkcjonalne powiązania. O ile kwestia czynników kryminogennych tradycyjnie już jest przedmiotem badań nad przestępczością nieletnich i posiada szalenie bogatą literaturę, o tyle próby stworzenia spójnego i szerszego modelu ujmującego dynamiczne relacje i współzależności pomiędzy wspomnianymi zmiennymi nie zakończył się spektakularnymi czy nawet tylko zadowalającymi wynikami i efektami. Brak jest bowiem takich konceptualizacji psychologicznych procesów i mechanizmów prowadzących do przestępczego zachowania nieletnich, które spełniałyby warunki nowoczesnego i spójnego modelu zmiennych, uwzględniającego ich funkcjonalne współzależności (Corrado, Roesch, Hart i Gierowski, 2002).

DOROŚLI SPRAWCY PRZESTĘPSTW

Tradycyjnie udział psychologów w badaniach dorosłych sprawców przestępstw dotyczył ustalania ich stanu psychicznego w chwili popełnienia przestępstwa i motywacji czynu. Celem tej oceny jest bowiem ustalenie odpowiedzialności sprawcy, co bezpośrednio wpływa na decyzje sądu w zakresie kwalifikacji czynu i wymiar kary. Uzależnienie odpowiedzialności sprawcy czynu zabronionego od stopnia jego poczytalności jest zasadą obowiązującą we wszystkich współczesnych systemach prawa karnego. Zawarta w art. 31 polskiego kodeksu karnego definicja niepoczytalności skonstruowana została na podstawie kryteriów dwójakiego rodzaju: biologiczno-psychiatrycznych oraz psychologicznych. Pierwsze z nich wskazują przyczyny, które mogą doprowadzić u sprawcy do zniesienia możliwości „rozpoznania znaczenia czynu” lub „pokierowania swoim postępowaniem” (psychologiczne kryterium niepoczytalności). Na tzw. kryteria psychiatryczno-biologiczne składają się „choroba psychiczna”, „upośledzenie umysłowe”, a także „inne zakłócenia czynności psychicznych”. Te ostatnie nie muszą mieć przy tym charakteru patologicznego i obejmują swoim zakresem np. działanie w stanie stresu psychologicznego, ciąży, porodu czy menstruacji, a także stan przeżywania „wzruszeń stenicznych i astenicznych” (to archaicznie dziś brzmiące sformułowanie Sądu Najwyższego dotyczy silnych stanów negatywnych i pozytywnych emocji). Z merytorycznego punktu widzenia, uwzględniającego posiadaną przez biegłego wiedzę specjalistyczną, nic nie stoi na przeszkodzie, aby uznać, iż do diagnozy wszystkich powyższych stanów i zaburzeń posiada kompetencje w równym stopniu psycholog kliniczny i psychiatra. Należy w tym miejscu podkreślić, iż w przypadku poczytalności przedmiotem ekspertyzy psychologicznej są pewne wybrane właściwości procesów motywacyjnych, odnoszące się do stopnia samokontroli, z jakim działa sprawca. Tak bowiem językiem współczesnej psychologii określić można obie zdolności składające się na tzw. psychologiczne kryterium niepoczytalności.

Pytanie o potrzebę i celowość stosowania wobec niepoczytalnego sprawcy czynu zabronionego środków zabezpieczających (lecniczo-rehabilitacyjnych) dotyczy prawdopodobieństwa popełnienia przez niego w przyszłości podobnego czynu, charakteryzującego się dodatkowo znaczną szkodliwością społeczną (art. 93–95 kk). Pytanie o umieszczenie w zakładzie psychiatrycznym jest zarazem pytaniem o prognozę lekarską, psychologiczno-kryminologiczną i społeczną.

Oba wspomniane typy opinii sądowo-psychologicznych (dotyczące stopnia poczytalności i celowości stosowanie środków zabezpieczających) wymagają od biegłego znajomości psychologii klinicznej i psychopatologii, niezbędne jest tu również praktyczne doświadczenie kliniczne, bez którego trudno wyobrazić sobie rzetelne i kompetentne przeprowadzenie studium przypadku klinicznego. Warto w tym miejscu podkreślić, iż merytoryczne kompetencje psychologii do wypowiedzania się w kwestii poczytalności nie pokrywają się z kompetencjami formalnymi; przepisy polskiego prawa, w przeciwieństwie do wielu rozwiązań obowiązujących w zachodnioeuropejskich systemach prawa karnego, upoważniają bowiem do wypowiedzania się w omawianych kwestiach jedynie lekarzy psychiatrów, traktując badanie psychologiczne jako pomocnicze.

W okresie ostatnich 20 lat przedmiotem zainteresowania psychologów sądowych stały się ponadto problemy związane z uzyskiwaniem wyjaśnień od podejrzanych i oskarżonych, przyznanie się do winy, mechanizmy fałszywych samooskarżeń. Jest to zresztą jedno z ważniejszych zadań psychologii śledczej. Wiele publikowanych z tego zakresu prac poddaje krytycznej ocenie strategię przesłuchań zmierzających do uzyskania przyznania się do winy. Zwraca się uwagę na stosowanie przez policję kontrowersyjnych, z punktu widzenia etyki metod jak groźby, presja czy podstęp (Gudjonsson i Howard, 1998; Vrij i Ackehurst, 2003). Z drugiej strony od psychologów sądowych oczekuje się pomocy w opracowaniu wskazówek dotyczących zarówno skutecznego przesłuchania, jak i oceny składanych przez podejrzanych wyjaśnień. Istotne są tu zwłaszcza takie problemy psychologiczne jak:

- wskaźniki kłamstwa zarówno behawioralne, obserwowane w czasie przesłuchania, jak i te przejawiające się w specyfice formy oraz treści ustnych i pisemnych relacji składanych przez podejrzanych i oskarżonych,
- motywy składanych wyjaśnień, w tym charakteru dokonywanych w toku kolejnych przesłuchań zmian.

Udział psychologów w przesłuchaniu podejrzanych i oskarżonych oraz przedmiot opracowywanej opinii jest najczęściej regulowany obowiązującym w danym kraju ustawodawstwem i często nie jest możliwe bezpośrednie przeniesienie wypracowanego modelu postępowania do kraju o innym systemie prawnym. Za naczelną zasadę obowiązującą biegłych przy wydawaniu opinii dotyczących wyjaśnień należy uznać:

- ścisłe przestrzeganie roli biegłego i nie wchodzenie w kompetencje przedstawicieli organów procesowych,
- zwrócenie uwagi, aby opinia biegłego nie naruszała przewidzianych obowiązującymi przepisami praw podejrzanych i oskarżonych (Gierowski, Jaśkiewicz-Obydzińska i Najda, 2008).

ŚWIADKOWIE

Problematyka związana z uzyskiwaniem i oceną zeznań świadków stanowi jeden z ważniejszych obszarów badań i praktyki w psychologii sądowej. Pomimo podnoszonych od lat, tak w literaturze prawniczej, jak psychologicznej zastrzeżeń i ograniczeń dotyczących wiarygodności świadków, ich zeznania, podobnie jak wyjaśnienia oskarżonych, uzyskane w drodze przesłuchania, pozostają jednym z podstawowych środków dowodowych w procesie karnym. Zagadnienia tzw. wiarygodności zeznań świadków, pokrzywdzonych oraz wyjaśnień oskarżonego stwarzają w praktyce wymiaru sprawiedliwości wiele teoretycznych i praktycznych problemów, rzutu- jąc na trafność i rzetelność szeregu rozstrzygnięć sądu i prokuratury. Polska praktyka opiniodawcza w kwestii oceny tzw. wiarygodności zeznań dodatkowo uzasadnia wagę omawianego problemu. Wydawane w tej kwestii ekspertyzy psychologiczne bywają często powierzchowne, nadzwyczaj skromnie udokumentowane wynikami konkretnych badań świadka i jego relacji, ujmują też badane zjawisko w daleko idącym uproszczeniu. Na świecie problematyka związana z uzyskiwaniem i oceną zeznań świadków stanowi jeden z ważniejszych obszarów praktyki i badań w psychologii sądowej. Rozwój psychologii, w tym zwłaszcza badań eksperymentalnych dotyczących pamięci, przyczynił się do opracowania w latach 80-tych XX wieku nowych strategii przesłuchania. Najbardziej znaną i zbadaną jest przesłuchanie poznawcze (Cognitive Interview), opracowane przez psychologów amerykańskich Geiselmanna i Fishera (Jaśkiewicz-Obydzińska i Wach, 2005). Metoda ta, uwzględniająca prawidłowości procesów poznawczych świadka i społeczny kontekst przesłuchania, pozwala na bardziej efektywne odpamiętanie okoliczności zdarzenia. W ciągu ostatnich 20 lat w wielu krajach (Niemcy, Anglia, Hiszpania) prowadzono badania, które potwierdziły skuteczność tej techniki. Psychologowie przyczynili się też do zwrócenia uwagi na specyfikę zeznań świadków, ofiar przestępstw. Należy podkreślić, że wiele ustaleń dokonanych w zakresie psychologii zeznań znalazło wyraz w nowych regu-

lacjach prawnych dotyczących zasad i warunków przesłuchania świadków. Za niewątpliwy sukces w tym zakresie należy uznać opracowanie i wdrażanie do praktyki w wielu krajach programu ochrony dzieci, ofiar przestępstw, zwłaszcza przemocy seksualnej, występujących w roli świadków. Program ten uwzględnia tak istotne z punktu widzenia ochrony dziecka przed rewiktyzacją okoliczności jak: ograniczenie liczby przesłuchań, możliwość wykorzystania w sądzie zarejestrowanego przesłuchania przeprowadzonego z udziałem biegłego psychologa, przygotowanie dziecka do składania zeznań czy ustanowienia rzecznika praw dziecka. Wprowadzanie tych rozwiązań do praktyki jest w różnym stopniu zaawansowane w różnych krajach i napotyka na trudności. Ciągłe niedoskonała pod tym względem, mimo podejmowanych wysiłków, jest m.in. sytuacja w Polsce. Można mieć jednak nadzieję, że szkolenia prawników w tym zakresie przyczynią się wkrótce do radykalnej poprawy (Gierowski, Jaśkiewicz-Obydzińska i Najda, 2008).

SPRAWY RODZINNE

Współpraca psychologów z sądami rodzinnymi dotyczy najczęściej spraw opiekuńczych. Przedmiotem ekspertyzy psychologicznej jest w tych przypadkach ocena kompetencji wychowawczych osób ubiegających się o przyznanie opieki nad dziećmi oraz ustalenie form i częstotliwości kontaktów z drugim opiekunem, bądź wskazanie przesłanek uzasadniających ograniczenie bądź pozbawienie prawa do opieki. Psycholog jest też pytany czy dobro dziecka nie stanowi przeszkody w orzeczeniu rozwodu. Przedmiotem burzliwych dyskusji psychologów sądowych i psychiatrów jest od kilku lat syndrom oddzielenia od drugoplanowego opiekuna – PAS. Dotyczą one zarówno samego zespołu, potrzeby weryfikacji naukowej propozycji Gardnera – autora pojęcia, celowości przypisywania PAS statusu jednostki chorobowej, kwestii diagnostycznych, objawów, zapobiegania, neutralizacji oraz ewentualnej terapii (Czerederecka, 2008, 2009).

Zmiany społeczno-obyczajowe, zwłaszcza te dotyczące postaw wobec małżeństwa i rodziny, obserwowane we wszystkich krajach, wpływają na wzrost liczby spraw rozwodowych. Coraz częściej też zwracają się do sądu o uregulowanie prawa do opieki rozstający się partnerzy ze związków nieformalnych, którzy posiadają wspólne dzieci. W ostatnich latach pojawiły się też nowe zjawiska: znacznie większa dążność ojców do przejęcia opie-

ki nad dziećmi, problem małżeństw mieszanych, ubieganie się o prawo do opieki przez pary homoseksualne. Wzrasta więc rola psychologów, którzy powinni pomagać sądowi w podjęciu właściwych, z punktu widzenia interesu dziecka decyzji. Biorąc pod uwagę społeczną wagę problemów nieco zaskakujący jest fakt znikomej liczby badań i literatury w tym zakresie. Problemy te niezwykle rzadko też są przedstawiane na dorocznych konferencjach prawa i psychologii (Czerederecka i Gierowski, 2005).

SPRAWY CYWILNE

Korzystanie z pomocy biegłych psychologów w procesie cywilnym ma znacznie uboższe tradycje niż w procesie karnym. Nie mniej istnieją co najmniej dwa obszary zagadnień rozstrzyganych przez sądy cywilne, co do których trudno kwestionować kompetencje psychologa, a jego pomoc może być nawet szczególnie przydatna. Pierwszy z nich obejmuje te przypadki, które wymagają oceny stanu psychicznego określonych osób, niezbędnej do ustalenia ich zdolności do samodzielnego stanowienia o sobie, korzystania z praw i ponoszenia odpowiedzialności cywilnej. Kompetencje psychiatrów w tym zakresie są niekwestionowane, zwłaszcza jeśli chodzi o ustalenie jednostki chorobowej czy wyjaśnienie wpływu stosowanych leków na sprawność określonych funkcji psychicznych i wynikających z nich konsekwencji dla praw cywilnych konkretnej osoby. Psycholog jednak, dokonując analizy zachowania tej osoby w kontekście całej sytuacji życiowej, jest w stanie znacznie szerzej wyjaśnić mechanizmy jej działań czy reakcji, a także wskazać warunki i ewentualne ograniczenia jej funkcjonowania w środowisku (Czerederecka, Gierowski i Jaśkiewicz-Obydzińska, 2007). Współpraca psychologa z sądem cywilnym, związana z tym obszarem zagadnień, obejmuje cztery kategorie spraw: poddanie przymusowemu badaniu i leczeniu, ubezwłasnowolnienie całkowite i częściowe, dokonywanie czynności prawnych i odpowiedzialność za wyrządzoną szkodę. We wszystkich tym obszarach zauważyć można w ostatnich latach tendencje do poszerzania kompetencji psychologa, a nawet do konieczności korzystania z jego pomocy. I tak w przypadku ubezwłasnowolnienia wprowadzono w 2007 roku zmianę polskiego kodeksu postępowania cywilnego nakazującą obligatoryjne powołanie biegłego psychologa (oprócz psychiatry i neurologa). Związane było to z potrzebą bardziej wszechstronnego i wnikliwego określenia podstawowych przesłanek ubezwłasnowolnienia, zwłaszcza w zakresie interesu i dobra osoby, w stosunku do

której ubezwłasnowolnienie wnioskowano. Wprowadzone zmiany idą niewątpliwie w dobrym kierunku, na podstawie badań psychologicznych można bowiem dokonać pełnej oceny procesów poznawczych, stanu emocjonalnego i dojrzałości społecznej badanego, a w konsekwencji ustalić jego zdolność do krytycznej oceny własnego postępowania oraz możliwość i zakres jego samodzielnego funkcjonowania w środowisku, w określonej sytuacji życiowej.

W praktyce opiniodawczej dostrzec można także inne pozytywne zmiany, dotyczące tym razem opiniowania dotyczącego przesłanek odnoszących się do oświadczeń woli i ich prawnej ważności. W praktyce sądowej dotyczy to przede wszystkim ważności testamentu. Trzeba w tym miejscu jasno podkreślić, iż opiniowanie w sprawach testamentowych to pewna wybrana, specyficzna forma opiniowania w sprawach ważności oświadczenia woli. Przedmiotem opinii tego typu jest stan psychiczny człowieka pragnącego dokonać ważnej czynności prawnej. W takich przypadkach kryteria psychologiczno-psychiatryczne ważności czynności zależą od „świadomego i swobodnego powzięcia decyzji i wyrażenia woli”. Zagadnienia te mają konkretne, praktyczne odniesienie, związane z zasadami i standardami opiniowania i diagnozowania sędwo-psychologicznego, dotyczą także kwestii kompetencyjnych i metodologicznych. Opublikowane w ostatnich latach prace zespołu opiniodawczego psychiatryczno-psychologicznego stanowią ciekawą propozycję metodologiczną dotyczącą możliwości i sensowności wydawania kompleksowych opinii, dotyczących właśnie ważności oświadczenia woli (Kowanetz i Skupień, 2005, 2008). Opiniowanie takie musi opierać się na próbie odniesienia prawnych pojęć i definicji do współczesnej psychologii i psychopatologii. A więc takie ustawowe terminy i kryteria jak „świadomość”, „swoboda”, „podjęcie decyzji”, „wyrażenie woli” winny znaleźć możliwe pełne odniesienie do aktualnej wiedzy psychologicznej czy psychiatrycznej. Określenie współczesnego rozumienia takich pojęć psychologicznych jak „świadomość” czy „wola”, czy też szersze uwzględnienie „motywacyjnych aspektów” analizowanej problematyki to podstawowe warunki rzetelnego pełnienia funkcji biegłego. Ważność oświadczenia woli, w świetle obowiązujących w Polsce regulacji prawnych, zależy przede wszystkim od występowania szerokiej gamy czynników psychopatologicznych. Nie można w związku z tym abstrahować od tego jak współczesna psychiatria rozumie i opisuje zaburzenia świadomości czy też woli. Przyszłość i rozwój praktyki opiniodawczej w omawianej kwe-

stii zależy jednak od tego, na ile możliwe jest stworzenia holistycznego, interdyscyplinarnego modelu diagnostycznego, który w możliwie spójny i komplementarny sposób uwzględniać będzie dorobek zarówno psychologii, jak i psychiatrii klinicznej.

NIEWYKORZYSTANE MOŻLIWOŚCI PSYCHOLOGII SĄDOWEJ

Rozważając relacje jakie zachodzą pomiędzy prawem i psychologią wskazać można pewne obszary, koncepcje i teorie, w których tkwią wciąż niewykorzystane jeszcze, potencjalne możliwości szerszego wykorzystania psychologii w postępowaniu karnym czy cywilnym. Dobrą ilustracją i przykładem wspomnianego zjawiska mogą być kwestie dotyczące psychologii motywacji czy też neuropsychologii.

MOTYWACJA

Jednym z ważniejszych obszarów zastosowania psychologii dla potrzeb praktyki prawnej jest odzwierciedlenie i ocena procesów psychicznych sprawcy leżących u podstaw jego przestępnych zachowań. Poznanie, wyjaśnienie i zrozumienie powodów ludzkiego zachowania przestępnego stanowi wyzwanie zarówno dla prawników, jak i psychologów, ma bowiem znaczenie nie tylko dla rozstrzygnięcia konkretnej sprawy, ale także może znaleźć odzwierciedlenie w działaniach profilaktycznych, wychowawczych czy prewencyjnych. Do tych kwestii odnosi się przede wszystkim psychologia motywacji, której głównym zadaniem jest odpowiedź na pytanie o przyczyny ludzkiego postępowania, także tego społecznie nieakceptowanego, naruszającego ustalony porządek etyczny i prawny.

Psychologia motywacji należy do tych koncepcji psychologicznych, które są w stanie uwzględnić i opisać wszystkie zmienne leżące u podstaw zachowania przestępczego, w ich wzajemnych funkcjonalnych relacjach. Najogólniej biorąc psychologia motywacji zajmuje się wyjaśnianiem ukierunkowania, trwałości i intensywności zachowań, przy czym punktem wyjścia dla tłumaczenia konkretnych działań będą różnice w zachowaniach poszczególnych osób oraz ciągłość i zmiana w przekroju tych zachowań. Podejmując próby zastosowania wiedzy o motywacji człowieka do badań nad przestępczością musimy jasno określić ważniejsze założenia metodologiczne takiego podejścia.

U podłoża większości teorii motywacji jako pewnego fenomenu psychologicznego leży założenie, że każde ludzkie zachowanie jest motywowane,

a więc ma swoją przyczynę. We współczesnych teoriach psychologicznych dominuje procesualne rozumienie zjawisk motywacyjnych, które systematycznie wypiera ujęcia czynnikowe, traktujące motyw jako określoną siłę lub dyspozycję determinującą zachowanie człowieka. Dzisiejsza psychologia unika redukcjonowania zjawisk do jednej wybranej sfery funkcjonowania człowieka akcentując wielowymiarowość procesów psychicznych oraz interakcyjność uwarunkowań ludzkiego zachowania. Motywacja w tym rozumieniu jest procesem psychicznej regulacji, od którego zależy kierunek ludzkich czynności i ilość energii, jaką na realizację tego kierunku jednostka jest gotowa poświęcić. Ten proces ma charakter wewnętrzny i warunkuje dążenie człowieka ku określonym celom (Franken, 2005; Reinberg, 2006).

Zagadnienia motywacji należą niewątpliwie do najtrudniejszych i najbardziej kontrowersyjnych problemów współczesnej psychologii. Trudności, jakie napotykają próby wykorzystania wiedzy o zjawiskach motywacyjnych u sprawców przestępstw, wynikają z dwóch grup zagadnień. Pierwsza związana jest z faktem, iż nie dopracowano się dotychczas jednej, powszechnie przyjętej i uznanej koncepcji motywacji, a różnorodność szkół i założeń teoretycznych stwarza olbrzymie trudności przy wszelkiego rodzaju porównaniach i uogólnieniach (Gierowski, 1996). Pojęcie motywacji rozumieć można dwojako. Traktować ją można z jednej strony jako względnie stałą tendencję człowieka do realizowania określonych celów, zadań życiowych i wartości. Takie rozumienie motywacji pozostaje w bezpośrednim związku z psychologią osobowości, w tym zwłaszcza z tym jej obszarem, który zgodnie z psychologią poznawczą traktuje osobowość człowieka jako funkcjonalną całość, regulującą i integrującą wszelkie jego czynności i zachowania. Motywacja jest więc przejawem i efektem pełnienia przez osobowość jej podstawowych regulacyjnych czynności. W węższym znaczeniu motywacja utożsamiana bywa z pojęciem procesu motywacyjnego, leżącego u podstaw określonego, konkretnego zachowania człowieka (Gasiul, 2007).

Kolejna, druga grupa trudności związanych z posługiwaniem się terminologią motywacyjną w badaniach sprawców przestępstw wynika ze specyfiki takich badań. Specyficzna dla psychologicznej oceny motywacji sprawców przestępstw jest przede wszystkim sytuacja diagnostyczna, w której psycholog przystępuje do wykonywania swych badań. Występujące tu trudności wynikają w dużej mierze z faktu, iż pomiędzy analizowanym zachowaniem

przestępnym a badaniem psychologicznym upływa zazwyczaj zbyt wiele czasu, by można bez zastrzeżeń stosować większość metod służących do badania motywacji, a zwłaszcza tych, które za punkt wyjścia stawiają wykrywanie aktualnych potrzeb, uczuć, postaw czy aspiracji badanego. Z uwagi na retrospektywny charakter diagnozy psychologicznej analiza omawianego problemu może być przeprowadzona jedynie na podstawie informacji o sprawcy, które dotyczą funkcjonowania jego osobowości w okresie poprzedzającym inkryminowany czyn, percepcji przez niego całokształtu sytuacji, w której doszło do przestępstwa, oraz dokładnej analizy obiektywnych danych o okolicznościach zdarzenia. Źródła tych informacji są bardzo różnorodne: są nimi zarówno wyniki badań psychologicznych, jak również dane zawarte w aktach sprawy, w tym przede wszystkim zeznania świadków i wyjaśnienia samego oskarżonego.

Wszystkie powyższe uwagi i zastrzeżenia mogą prowadzić do przekonania, iż próby posługiwania się w diagnostyce kryminalno psychologicznej aparaturą pojęciową współczesnych teorii motywacji są przedwczesne i nieuzasadnione. Stanowisko takie wydaje się słuszne jedynie w przypadku, gdyby diagnoza psychologiczna była ograniczona tylko do jednej, wybranej teorii motywacji. W praktyce psychologa sądowego przydatne natomiast jest podejście eklektyczne, ewentualnie oparcie się na takich koncepcjach teoretycznych, które z jednej strony funkcjonują na dość dużym poziomie ogólności, z drugiej są teoriami otwartymi, nieustannie się modyfikującymi i rozwijającymi.

Wychodząc z minimalistycznych, być może, założeń, można wyróżnić dwie zasadnicze grupy problemów dotyczących procesów motywacyjnych, których uwzględnienie w sądowej diagnozie psychologicznej może okazać się przydatne na przykład zarówno dla wypowiadającego się o poczytalności psychiatry, jak i poszukującego prawdy obiektywnej organu procesowego. Pierwsza z nich dotyczy osobowościowych i sytuacyjnych przesłanek procesu motywacyjnego. Sprowadza się ona do wskazania tych zmiennych, które usposabiają, czy też predysponują do określonego przestępstwa lub też odegrały znaczącą rolę w etiologii zachowania przestępnego. Owe zmienne można określić jako ogólne tło motywacyjne. Kolejna grupa zagadnień dotyczy wybranych właściwości i mechanizmów procesu motywacyjnego, do których należą kierunek, nasilenie, poziom regulacji czynności, uruchamiane przez sprawcę mechanizmy obronny, czy też w końcu stopień samokontroli. Takie postępowanie diagnostyczne nie

gwarantuje oczywiście pełnej i szczegółowej diagnozy motywacji sprawcy. Jest jednak przydatne w osiąganiu celów diagnozy sądowo psychologicznej nawet w przypadkach, gdy mamy do czynienia z tzw. motywacją patologiczną, niezrozumiałą i irracjonalną, kiedy to precyzyjne określenie i ustalenie czynników inspirujących i ukierunkowujących zachowanie jest trudne, czy nawet niemożliwe (Gierowski, Jaśkiewicz-Obydzińska i Najda, 2008).

Wyżej przedstawione rozważania nad możliwością wykorzystywania i stosowania współczesnej wiedzy psychologicznej odnoszącej się do problematyki motywacji nabierają szczególnej wagi w sytuacji, gdy podejmowany jest temat badawczy dotyczący przestępczości nieletnich. Jest ona ściśle związana w polskiej rzeczywistości prawnej z mało jasnym, budzącym szereg zastrzeżeń teoretycznych, pojęciem demoralizacji, jest także zjawiskiem bardzo złożonym, skomplikowanym, wymagającym przewyżczenia wielu schematycznych i uproszczonych rozwiązań oraz rozstrzygnięć zarówno teoretycznych i diagnostycznych. Z bardzo obszernej literatury przedmiotu zdaje się wynikać, iż nie ma jednej drogi do ujawniania i manifestowania przez młodych ludzi tendencji antyspołecznych i przestępczych, a wszelkie poszukiwania bardziej ogólnych procesów i mechanizmów, leżących u podstaw analizowanego zjawiska, wymagają uwzględnienia olbrzymiej ilości zmiennych, pozostających w skomplikowanych zależnościach przyczynowo-skutkowych. Psychologia motywacji może tu być przydatna do realizacji szeroko zakrojonych inicjatyw badawczych, stara się bowiem najczęściej uwzględnić szeroką liczbę zmiennych, zarówno tych o charakterze bardziej stałym, osobowościowym, jak i zewnętrznych czynników sytuacyjnych, mających wpływ na konkretne zachowanie przestępcze, a także, w sposób bardziej pośredni, na kształtowanie się strukturalnych i funkcjonalnych właściwości osobowościowych.

Najogólniejsze zasady metodologiczne diagnozowania motywacji człowieka dla celów sądowych mogą być przydatne zarówno w badaniach psychologiczno-kryminologicznych nad czynnikami genetycznymi przestępstwa, jak również w pracy biegłego psychologa, kiedy to wykonuje on określone zadania opiniodawcze. Diagnoza wybranych właściwości procesu motywacyjnego jest przydatna przede wszystkim we wspomnianym już opiniowaniu w sprawach o poczytalności i zasadności stosowania środków zabezpieczających, a także w sytuacjach, w których kwalifikacja prawna czynu uwzględnia występowanie określonych kategorii psychologicznych. „Stan silnego wzburzenia” (art. 148 par. 4 kk), „motywa-

wacja zasługująca na szczególne potępienie” (art. 148 par. 2 kk) czy „przeżycia związane z przebiegiem porodu, znacznym zniekształceniem dziecka lub ze szczególnie trudną sytuacją osobistą” matki (dzieciobójstwo – art. 149 kk) to ewidentne kryteria psychologiczne. Do ich stwierdzenia niezbędna jest najczęściej specjalna wiedza psychologa, która pomoże w przeprowadzeniu badania psychologicznego i wydania stosownej opinii. Poprzez wprowadzenie do kodeksu karnego „motywacja” stała się specyficznym pojęciem prawnym, co uzasadnia dodatkowo potrzebę określenia jej znaczenia i zakresu. Warto w tym miejscu podkreślić, iż rozpatrujący konkretną sprawę karną organ procesowy zobowiązany jest z mocy najogólniejszych zasad prawnych odpowiedzieć na pytanie kim jest człowiek, który naruszył porządek prawny i dlaczego zachował się w określony sposób. Są to istotne pytania o motywację konkretnego czynu zabronionego.

Rozważając możliwości wykorzystania psychologii motywacji w postępowaniu karnym wskazać można jeden jeszcze kierunek analizy teoretycznej i badań. Dotyczy on poszukiwania związków procesów motywacyjnych sprawcy czynu zabronionego z definitywnymi elementami struktury przestępstwa wyróżnionymi w nauce prawa karnego. Podejście takie pozostawałoby w bezpośrednim związku z dominującym dziś sposobem określania przedmiotu i zakresu psychologii sądowej oraz poszukiwaniem wielokierunkowych zależności pomiędzy psychologią a naukami prawnymi. Przyjmowana w polskiej doktrynie prawa karnego definicja przestępstwa wyraźnie wyróżnia pięć jego podstawowych elementów: czyn, bezprawność, karalność, karygodność i winę. Zdaniem Pawła Marcinkiewicza, prawnika (prokuratora) i psychologa, istnieje zarówno teoretyczna, jak i praktyczna możliwość szerszego wykorzystania w codziennej praktyce wymiaru sprawiedliwości znamion strony podmiotowej przestępstwa w taki sposób, aby szerzej uwzględnić te składniki inkryminowanego zachowania, które bezpośrednio odwołują się do procesów psychicznych sprawcy. Szczególny akcent warto przy tym położyć na pojęcie kluczowe dla przestępstw umyślnych, decydujące o ich karalności – zamiar popełnienia czynu zabronionego. Marcinkiewicz podjął próbę zweryfikowania założenia opartego na własnym doświadczeniu zawodowym, iż procesy motywacyjne sprawcy czynu zabronionego uwzględniane są lub winny być uwzględniane na każdym etapie analizy zachowania podlegającego ocenie prawno-karnej. Przeprowadzone przez Marcinkiewicza (2007) badania empiryczne wykazały słuszność powyższego

założenia, okazało się bowiem, iż możliwe są takie układy sytuacyjne, w których określone konfiguracje procesów motywacyjnych wykluczają możliwość pociągnięcia sprawcy do odpowiedzialności karnej z powodu wyłączenia któregoś z elementów struktury przestępstwa.

NEUROPSYCHOLOGIA SĄDOWA

Neuropsychologia sądowa to dziedzina nowa i tworząca dopiero swoje podstawy teoretyczne i metodologiczne. Neuropsychologia kliniczna jest w stanie wypełnić istotną lukę w badaniach nad rolą psychologicznych zmiennych i mechanizmów w genezie zachowań przestępczych. Większość badań prowadzonych dotychczas w tym obszarze miała co prawda charakter kliniczny, ograniczała jednak zakres i przedmiot inicjatyw poznawczych do konstruktywów wyłącznie niemal związanych z perspektywą psychiatrycznej psychologii klinicznej, analizującej i opisującej strukturalne i funkcjonalne zaburzenia osobowości u osób naruszających prawo. Przedmiotem tych badań była kwestia stanu zdrowia psychicznego przestępców, próba opisanie mechanizmów motywacyjnych leżących u podstaw ich przestępnych zachowań, znaczenie osobowościowych i sytuacyjnych czynników motywacyjno-kryminologicznych. W przypadku tych ostatnich koncentrowano się przede wszystkim na takich formalnych właściwościach procesów motywacyjnych jak siła i kierunek motywacji a także stopień samokontroli, z jakim działał sprawca. Podejście powyższe od lat wykorzystywane było w opiniowaniu sądowo-psychologicznym odnośnie stopnia poczytalności sprawcy czynu zabronionego. Pewnym ograniczeniem i słabą stroną diagnostyki omawianego typu był ich fragmentaryczny charakter, nie pozwalający na całościowy, holistyczny opis psychicznego funkcjonowania sprawcy *tempore criminis*. Perspektywa neuropsychologiczna stwarza możliwość przezwyciężenia wyżej wspomnianych diagnostycznych ograniczeń, daje bowiem realne szanse na bardzo szerokie, wieloaspektowe podejście do czynności i zadań diagnostycznych. Podejście to jest w stanie opisać nie tylko strukturę osobowości przestępcy, jej funkcjonalne właściwości czy też przebieg procesów motywacyjnych, lecz także wskazać zależności, jakie zachodzą pomiędzy strukturalnymi i funkcjonalnymi właściwościami ośrodkowego układu nerwowego a sprawnością i poziomem konkretnych funkcji psychicznych, umożliwia ono również opis bardziej złożonych zależności zachodzącymi między nimi (na przykład poprzez opis tzw. funkcji

wykonawczych) oraz stwarza możliwości odniesienia opisanych właściwości do konstruktów osobowości czy motywacji. Powstaje więc szansa, na „pełny” psychologiczny opis stanu i funkcjonowania psychicznego sprawcy przestępstwa, analizujący wyodrębnione zmienne i mechanizmy w aspekcie złożonych i skomplikowanych zależności przyczynowo-skutkowych. Aktualny stan rozwoju psychologii klinicznej nie daje wciąż podstaw do ostatecznych rozstrzygnięć w omawianej kwestii. Włączenie w proces diagnozy perspektywy neuropsychologicznej przybliża jednak ewidentnie taką możliwość.

Unikalną, zarówno w polskim, jak i światowym wymiarze jest niedawno opublikowana książka pod redakcją Bożydara Kaczmarska pt. „Neuropsychologiczne uwarunkowania kontroli zachowania u dorosłych sprawców przestępstw” (2009). Monografia jest doniesieniem z badań empirycznych opisującym zależności, jakie występują pomiędzy wybranymi właściwościami procesów poznawczych (przede wszystkim ich sztywnością) a skłonnościami do zachowań impulsywnych, gwałtownych i agresywnych naruszających porządek prawny. Aplikacyjna waga wspomnianej pozycji wydawniczej jest trudna do przecenienia, uzyskane przez Autorów wyniki sprzyjają bowiem doskonaleniu trafności i rzetelności diagnozy sądowo-psychologicznej, poszerzają istotnie jej zakres, stwarzają nowe perspektywy rozwojowe dla szeroko rozumianej psychologii sądowej. Autorzy książki odnoszą uzyskane przez siebie wyniki przede wszystkim do konstruktów poczytalności. Na aplikacyjną wartość przeprowadzonych badań można i należy spojrzeć nieco szerzej. Możliwość odniesienia opisu zakłóceń funkcjonowania psychicznego człowieka do tych funkcji i procesów psychicznych, które bezpośrednio zależą od struktury i biopsychicznych funkcji mózgu jest przydatna również w innych, niż wymienione przez Autorów obszarach psychologii sądowej. Przykładem może być tu konstrukt „ubezwłasnowolnienia”, sytuacja, w której analizuje się psychiczne przesłanki ważności czynności prawnych (swoboda i świadomość w podejmowaniu decyzji i wyrażaniu woli), czy też, powracając do prawa karnego, różnego rodzaju szkody i urazy psychiczne u ofiar przestępstw. Z książki wynikają bardzo konkretne wskazówki dotyczące celowości i sensowności podejmowania kolejnych tematów i problemów badawczych. Mogłyby one szerzej uwzględniać na przykład osobowość sprawców przestępstw, w tym zwłaszcza strukturę i nasilenie agresywności badanych, czy też psychopatyczny charakter ujawnianych zaburzeń, charakteryzujący się deficytem empatii.

POMIAR CZYNNIKÓW RYZYKA PRZEMOCY I PROGNOZA PSYCHOLOGICZNO-KRYMINOLOGICZNA JAKO POZYTYWNY PRZYKŁAD WYKORZYSTANIA PSYCHOLOGII DLA POTRZEB WYMIARU SPRAWIEDLIWOŚCI

Obszarem intensywnego rozwoju psychologii sądowej jest prognozowanie i szacowanie ryzyka przemyślenia kryminalnej. We współczesnych badaniach i teoriach psychologiczno-kryminologicznych odchodzi się od poszukiwania wyizolowanych cech osobowościowych czy też objawów psychopatologicznych jako jedynych wskaźników zachowań przestępczych i, wzorując się na dynamicznym modelu rozwoju osobowości, postuluje się wzajemne oddziaływanie zarówno czynników osobowościowych, psychopatologicznych, jak i społecznych. Zapoczątkowane przez Gluecków wieloczynnikowe podejście do opisu przyczyn i psychologicznych mechanizmów prowadzących do przestępczości zmierza do identyfikacji oraz wyjaśnienia znaczenia i genezy różnorodnych czynników i zmiennych mających wpływ na funkcjonowanie osób zaburzonych i społecznie nieprzystosowanych. Proces ten zmierza do wskazania tzw. czynników ryzyka, o których wiadomo, iż odgrywać mogą istotną rolę prognostyczną, umożliwiając tym samym przewidywanie zachowań przestępczych. W połowie lat 80-tych nastąpił znaczny postęp w zakresie badań i praktyki związanej z szacowaniem ryzyka u dorosłych pacjentów psychiatrycznych i przestępców kryminalnych. Dotychczas stosowany model przewidywania oparty był na założeniu, że zagrożenie (ryzyko) jest związane z właściwościami osobniczymi, a zatem jest statyczne i nie podlega zmianom (Borum, Bartel i Forth, 2002). W klasycznym, tradycyjnym ujęciu ocena zagrożenia miała charakter czysto kliniczny i nieustrukturywana. Do zadań oceniającego należało ustalenie, czy dana osoba jest „niebezpieczna”, a dokonywano tego na podstawie historii życia, danych środowiskowych i klinicznych, a czasem wykorzystywano też wyniki badań psychologicznych, takich jak MMPI czy test Rorschacha. Zmiany w podejściu do oceny ryzyka wprowadzone w ostatnich dwudziestu latach dokonane zostały w zakresie koncepcji, przedmiotu oceny oraz metody oceny (por. Corrado, Roesch, Hart i Gierowski, 2002). Wprowadzone zmiany dotyczą zarówno samego rozumienia konstruktów ryzyka (zagrożenia), jak i przedmiotu oraz metody jego oceny. Obecnie zwraca się uwagę na następujące właściwości owego konstruktów:

- Kontekstualność, co oznacza, że ryzyko wystąpienia w przyszłości zachowań związanych

z użyciem przemocy jest w wysokim stopniu zależne od sytuacji i okoliczności.

- Dynamikę, czyli podleganie zmianom.
- Nasilenie, co oznacza, że ryzyko rozpatruje się jako continuum. Możemy mówić o mniejszym lub większym prawdopodobieństwie zagrożenia i możliwości, że dana osoba w przyszłości będzie ujawniać zachowania o charakterze przemocy.

Jak wynika z powyższego, zadaniem oceniającego jest określenie natury i stopnia ryzyka wystąpienia pewnego rodzaju zachowań u osoby o określonych właściwościach, w przewidywanych warunkach i kontekście (por. Borum, Bartel i Forth, 2002; Boer, Hart, Kropp i Webster, 1997; Douglas, Webster, Hart, Eaves i Ogloff, 2001).

Jednocześnie nastąpił rozwój systematycznych badań empirycznych zmierzających do ustalenia specyficznych czynników ryzyka, wyróżniających osoby, u których występują zachowania o charakterze przemocy. Koncepcje ryzyka z zasady uwzględniają podział czynników na historyczne, społeczne i indywidualne. Poprzez wprowadzenie grupy czynników ochronnych stwarzają także sprzyjające warunki do uwzględnienia, w problematyce źródeł i mechanizmów prowadzących do przestępczości, perspektywy czy też paradygmatu salutogenetycznego. Dostrzeżono też przydatność statystycznych metod oceny ryzyka oraz podjęto próby stosowania ustrukturyzowanych narzędzi oceny klinicznej, np. opracowywanie wykazu czynników istotnych dla oceny ryzyka wraz z kryteriami ich kodowania. Najogólniej biorąc zmiany w podejściu do omawianej problematyki polegały na przejściu od „przewidywania niebezpieczeństwa” do „szacowania ryzyka”, uwzględniającego szerszą rolę ocen dotyczących zmiennych środowiskowych, społecznych i sytuacyjnych (Boer, Hart, Kropp i Webster, 1997).

Wyodrębnione czynniki ryzyka oraz specjalnie skonstruowane narzędzia diagnostyczne [np. Structured Assessment of Violence Risk in Youth (SAVRY), Historical/Clinical/Risk Management (HCR-20), Sexual Violence Risk – 20 (SVR-20), Psychopathy Checklist-Revised (PCL-R)] udoskonaliły znacznie procedury wykrywania zagrożenia kryminalną przemocą. Stworzyły także sprzyjające warunki do wczesnej interwencji (medyczno-psychologicznej), mającej zapobiegać postępującemu i pogłębiającemu się procesowi społecznej dezadaptacji sprawców czynów zabronionych. Odgrywają również ważną rolę w penitencjarystyce,

prewencji i polityce karnej. Umożliwiają bowiem monitorowanie przemocy i „zarządzanie” nią.

GŁÓWNE PROBLEMY METODOLOGICZNE PSYCHOLOGII SĄDOWEJ

Przestawione powyżej uwagi i rozważania wskazują na zróżnicowany, zarówno pod względem prawnym jak i diagnostyczno-metodologicznym, charakter podstawowych zadań realizowanych w praktyce sądowo-psychologicznej. Aktualny stan wiedzy i doświadczenie opiniodawcze jednoznacznie sugerują, iż możliwe jest sformułowanie pewnych ogólnych, fundamentalnych zasad, które muszą być spełnione, aby można było mówić, z jednej strony, o zachowaniu i przestrzeganiu podstawowych standardów diagnostyki psychologicznej w ogóle, z drugiej natomiast, o adekwatności i przydatności działań opiniodawczych w rozwiązywaniu określonych problemów prawnoprocesowych. Pod kątem wagi i znaczenia analizowanej problematyki omówione zostaną poniżej pewne wybrane dylematy metodologiczne charakterystyczne dla współczesnej psychologii sądowej, a także pewne specyficzne sytuacje związane z coraz powszechniejszą praktyką interdyscyplinarnego opiniowania kompleksowego.

EKSPERTYZA PSYCHOLOGICZNA – PODSTAWOWE DYLEMATY I PROBLEMY METODOLOGICZNE

Trafna, rzetelna i pozbawiona błędów opinia (ekspertyza) sądowo-psychologiczna musi spełniać szereg warunków formalnych i metodologicznych. Po pierwsze, musi być sporządzona zgodnie ze standardami diagnozy psychologicznej, zwłaszcza klinicznej. W zależności od rodzaju i typu opinii musi też uwzględniać specyfikę problemu diagnostycznego, w tym zwłaszcza jego retrospektywny bądź prognostyczny charakter. Winna także odnosić się i uwzględniać prawne pojęcia i definicje, które stanowią specyficzne ramy określające zakres i przedmiot diagnozowanych zjawisk i procesów psychicznych. Opinia sądowo-psychologiczna winna również stwarzać sprzyjające warunki do interdyscyplinarnej, np. psychiatryczno-psychologicznej współpracy opiniodawczej. Wiele problemów prawnych rozwiązać można jedynie poprzez współpracę specjalistów różnych dziedzin i nauk – psychologów, psychiatrów, seksuologów, pedagogów i prawników.

W przypadku psychologa, biegłego sądowego, zakres jego postępowania jest wyznaczany z jednej strony przez reprezentowaną przez niego dziedzi-

nę wiedzy, z drugiej zaś przez obowiązujące przepisy prawne. Dowód z opinii biegłego powinien uwzględniać metodologię powszechnie akceptowaną w świecie naukowym, wystandaryzowaną, weryfikowalną empirycznie, taką, w której można określić wartość diagnostyczną, a co za tym idzie poziom błędu określonych konkluzji, przydatną w badaniach określonego problemu prawnego i użyteczną w konkretnym przypadku (Memon, Vrij i Bull, 2003). W literaturze wymienia się prawne i psychologiczne kryteria dopuszczalności metod i dowodów. Próbując odnieść amerykańskie zasady i kryteria prawne (test Frye’a) do polskiej rzeczywistości Józef Wójcikiewicz (2000) wymienia nieliczne przykłady zaleceń zawarte w polskim orzecznictwie Sądu Najwyższego. Zgodnie z nimi zastosowana metoda powinna: być jednolita i powszechnie przyjęta, odwoływać się do aktualnego stanu wiedzy i najnowszych badań naukowych, pod warunkiem, że ich wartości są sprawdzone, być metodologicznie „nienaganna”.

Warto w tym miejscu wspomnieć o sformułowanych przez Heilbruna (za: Czerederecka, 2006) psychologicznych standardach dopuszczalności metody diagnostycznej (testu) dla celów sądowych. Są one przy tym bardziej idealnym modelem, czy postulatem metodologicznym, niż ostrym kryterium kwalifikacyjnym metody. W polskiej rzeczywistości opiniodawczej są one uwzględniane w niewielkim i niewystarczającym stopniu. Nic dziwnego, iż wiele błędów w polskich ekspertyzach psychologicznych wynika właśnie z ich totalnego niedoceniaenia czy też lekceważenia. I tak metody wykorzystywane w opiniowaniu: 1. Powinny być powszechnie dostępne, adekwatnie udokumentowane i poddane krytyce naukowej; 2. Rzetelność wyników powinna mieścić się w granicach 0.8; 3. Powinny być dopasowane do badanych problemów sądowych i posiadać statystycznie zbadany poziom trafności; 4. Powinny mieć ściśle opracowane standardy przeprowadzania badań; 5. Powinny odwoływać się do populacji, którą reprezentują; 6. Preferowane są testy obiektywne; 7. Interpretacja powinna być przeprowadzona w kontekście indywidualnego stylu reagowania na materiał testowy, tj. z uwzględnieniem potencjalnej skłonności do zniekształcania wyników.

W amerykańskiej literaturze sądowo-psychologicznej znaleźć można inny nieco wykaz warunków określających standardy opiniowania sądowo-psychologicznego. Jest to mieszany (prawno-psychologiczny) model Marlowe’a (za: Czerederecka, 2006). Z uwagi na fakt, iż w polskiej literaturze psychologicznej trudno znaleźć specjalne opra-

cowanie poświęcone kryteriom metodologicznym w opiniowaniu sądowym, również i ta propozycja amerykańska warta jest omówienia. Zasady metodologicznej oceny wartości procedur badawczych sformułował Marlowe w postaci siedmiu pytań ułożonych w określonym porządku: 1. Czy biegły posiada naukową, techniczną wiedzę przydatną do zbadania problemu prawnego? 2. Czy znane są podstawy teoretyczne testu oraz stałość uzyskiwanych wyników, podatność na zniekształcenie (celowe i niecelowe) oraz możliwość ich neutralizacji (wprowadzenie poprawek)? 3. Czy znane są wartości psychometryczne (rzetelność, standardy etc.) i przydatność w badaniach sądowych? 4. Czy są opracowane i zdefiniowane zasady gromadzenia danych (procedur badania) i obliczania wyników? 5. Czy uzyskane dane powielają się, czy są bezużyteczne lub szkodliwe (czy nie ingerują zakłócająco w przebieg procesu)? 6. Czy uzyskane dane nie naruszają praw jednostki (dyskryminacja, uprzedzenie rasowe etc.)? 7. Czy biegły prawidłowo uwzględnił wszystkie ograniczenia danych w formułowaniu stopnia pewności wyrażanej przez siebie opinii (w konsekwencji wnioskowania i weryfikowania wyników)?

W związku z krytycznymi głosami, jakie pojawiły się w ostatnim okresie na temat wartości diagnostycznej oraz dopuszczalności w opiniowaniu sądowym metod projekcyjnych, w tym zwłaszcza testu Rorschacha, należy jednoznacznie stwierdzić, iż spełniają one (zwłaszcza test Rorschacha w systemie Exnera) wszystkie kryteria metodologiczne warunkujące jego wartość i przydatność diagnostyczną właśnie w takich sytuacjach jak badanie sądowe. Alicja Czerederecka (2006, 2008) wykazała, iż większość stawianych Rorschachowi zarzutów jest dziś już nieaktualna, oraz iż nadaje się on doskonale do badania osób, które skłonne są do uruchamiania szeregu świadomych i nieświadomych mechanizmów psychologicznych zafałszowujących wyniki. Warto przypomnieć, iż jest to sytuacja bardzo często spotykana w badaniach sądowo-psychologicznych. Problemem jest tu nie tyle zła i niewiarygodna metoda, co brak umiejętności posługiwania się nią przez biegłych psychologów. Umiejętne posługiwanie się testem Rorschacha w wersji Exnera wymaga ponad stu godzin nauki i specjalnych szkoleń. Umiejętność tę w Polsce posiadało zaledwie kilka osób – nic więc dziwnego, iż w opiniach sądowych spotykamy się z wynikami nierzetelnymi i mało diagnostycznymi, budzącymi szereg wątpliwości i sprzeciw.

W świetle powyższych wymogów i zasad nie może dziwić postulat szczególnej uwagi, ostrożności i doświadczenia w sytuacji, gdy w sądowych badaniach diagnostycznych stosujemy metody testowe. Jest sprawą oczywistą, iż ekspertyza psychologiczna nie może być jedynie omówieniem wyników badań testowych, winna ona zawierać odpowiedź na zadane w postanowieniu o powołaniu biegłego pytania, a stosowane testy służyć mają jedynie weryfikacji hipotez diagnostycznych. Często są one ponadto tak czułymi narzędziami pomiaru, iż w efekcie mogą nam dawać obraz osobowości sprawcy mało przydatny przy analizie konkretnego czynu. Niemożliwe jest niestety, z oczywistych względów, badanie osoby popełniającej, czy też zamierzającej popełnić przestępstwo. Mamy natomiast najczęściej do czynienia z człowiekiem, którego życie na skutek popełnionego czynu ulega radykalnym zmianom. Znajduje to swój wyraz w życiu emocjonalnym, w stosunku do otoczenia, do przyszłości, czy nawet w sprawności procesów poznawczych. W skrajnych przypadkach dojść może do ujawnienia się psychozy reaktywnej, która z zasady uniemożliwia przeprowadzenie rzetelnych badań psychiatryczno-psychologicznych i wymaga leczenia. Opisane powyżej zmiany znajdują często odbicie w wynikach metod testowych i dlatego niezbędna jest w każdym przypadku dokładna analiza kierunku i nasilenia tych zmiennych, które są najbardziej podatne na działanie czynników zewnętrznych. Przedstawione uwagi nie przesądzają oczywiście o przydatności wszystkich metod testowych w badaniach sądowo-psychologicznych. Wiele metod – zwłaszcza tych, które badają bardziej trwałe, biologicznie określone struktury i mechanizmy psychologiczne – dostarczyć może cennych informacji o konkretnym sprawcy i mechanizmach, które doprowadziły do tego, że naruszył on porządek prawny. Ostrożniej traktować należy natomiast wyniki uzyskane za pomocą metod diagnozujących te struktury i elementy osobowości, o których wiadomo, iż zależą w dużej mierze od aktualnej sytuacji badanego. Dotyczy to na przykład systemu wartości i hierarchii potrzeb, postaw, nastawień i oczekiwań, a także obrazu samego siebie i aktualnie przeżywanego konfliktów emocjonalnych. Podkreślić należy, iż wiele metod, które nie zawsze okazują się w pełni przydatne w analizie konkretnej sprawy, można z powodzeniem wykorzystać do programowania, a zwłaszcza kontrolowania oddziaływań i procesów terapeutycznych, rehabilitacyjnych czy resocjalizacyjnych (Gierowski, 1996). Nieumiejętne posługiwanie się

metodami testowymi w opiniowaniu sądowym jest nadzwyczaj częstym błędem sztuki psychologicznej i podlega, w związku z tym, również ocenie etyczno-moralnej.

Polska psychologia sądowa nie wypracowała dotychczas bardziej ogólnych zasad i modeli diagnostycznych specyficznych dla opiniowania sądowego, w tym zwłaszcza stosownych procedur diagnostycznych. Upraszczając nieco aktualny stan polskiej psychologii sądowej, należy stwierdzić, iż jest ona w trakcie formułowania wspomnianych zasad i standardów. Jej przyszłość zależy w dużej mierze od tego, jak szybko i sprawnie zrealizuje wspomniane wymagania.

OPINIA KOMPLEKSOWA

Wypracowanie wspólnej opinii przez biegłych psychologów wraz z przedstawicielami innych nauk (np. psychiatrów) oparte jest na teoretycznej możliwości wydawania tzw. opinii kompleksowych (kombinowanych, mieszanych). Ekspertyza, czy też opinia kompleksowa, to zdaniem prawników (Doda i Gaberle, 1995; Paprzycki, 2006) całokształt czynności dokonanych w sprawie przez biegłych różnych specjalności w celu opracowania powierzonego im do wspólnego rozstrzygnięcia zagadnienia; chodzi więc zarówno o przeprowadzenie przez nich badania, jak i wydanie opinii. Z uwagi na fakt, iż obecne regulacje prawne przewidują wydawanie wspólnych kompleksowych opinii psychiatryczno-psychologicznych warto przyglądać się temu zagadnieniu nieco bardziej szczegółowo. Wariant opiniowania kompleksowego zakłada możliwość współpracy biegłych różnych specjalności jako równorzędnych członków zespołu, a w rezultacie wypracowanie wspólnych wniosków końcowych. Omawiany model ma zalety i wady. I tak opracowanie opinii kompleksowej niesie niebezpieczeństwo „wymieszania” treści pojęć używanych przez biegłych różnych specjalności i może stwarzać pewne kłopoty metodologiczne. Z drugiej strony wydaje się, iż nie można uniknąć konieczności wypracowania opinii uwzględniającej rozwijające się powiązania interdyscyplinarne. Pozytywne doświadczenia z Klasyfikacją Amerykańskiego Towarzystwa Psychiatrycznego DSM mogą być argumentem przemawiającym za sensownością tego typu podejścia. Szczególnie wartościowe we wspomnianej klasyfikacji zdają się być dodatkowe osie diagnostyczne. Stanowią one specyficzne tło czy też szeroki biopsychospołeczny kontekst, który towarzyszy występowaniu poszczególnych zespołów psychopatologicznych.

Należy w tym miejscu podkreślić, iż opiniowanie kompleksowe, w którym uczestniczy interdyscyplinarny zespół diagnostyczny, zakłada, iż każdy z jego członków wnosi do niego swoją wiedzę, umiejętności, orientację teoretyczną, a także specyfikę w rozwiązywaniu konkretnych problemów i zadań diagnostycznych. Zespoły zajmujące się opiniowaniem kompleksowym tworzą najczęściej lekarze psychiatry, seksuolodzy oraz psychologowie kliniczni. Mają oni różne spojrzenia na problematykę zaburzeń psychicznych, traktując je bądź to jako zespół psychopatologiczny (perspektywa biomedyczna), bądź też jako utrwalone psychologiczne procesy i mechanizmy, prowadzące do zaburzonego zachowania, określające jego głębokość czy genezę (perspektywa psychologiczna). Istota pracy w interdyscyplinarnym zespole sprowadza się do wypracowania wspólnych, ujednoliconych strategii postępowania diagnostycznego, traktujących badanego człowieka w sposób całościowy, uwzględniający w postępowaniu z nim szerokie biopsychospołeczne tło czy kontekst jego problemów zdrowotnych. Każdy z członków zespołu wnosząc do niego swoją teoretyczną i metodologiczną odrębność oraz specyfikę musi być jednocześnie świadomy kompetencji i możliwości pozostałych członków zespołu, winien też umieć się z nimi porozumiewać i współpracować, dostrzegać obszary, w których bardziej kompetentny będzie nie on sam, lecz kolega, lepiej przygotowany np. medycznie czy terapeutycznie. Wspomniana odrębność znajduje odzwierciedlenie w zakresie czynności i procesów diagnostycznych, w tym zwłaszcza specyficznych procedurach, metodach, sposobach weryfikowania hipotez diagnostycznych, czy też stosowanych narzędziach. Trudno w tym miejscu uniknąć pytania o możliwości czy też warunki pogodzenia różnych perspektyw teoretycznych uwzględnianych zarówno w procesie samej diagnozy, jak i w wynikających z niej konkretnych, spójnych, zaleceniach resocjalizacyjnych, rehabilitacyjnych czy stricte terapeutycznych.

Pytanie o możliwość i sensowność wydawania wspólnych, np. psychiatryczno-psychologicznych opinii kompleksowych jest w istocie pytaniem o relację pomiędzy medyczno-psychiatryczną diagnozą objawową (zespół psychopatologiczny) a kliniczną diagnozą psychologiczną. Ta ostatnia ma w stosunku do diagnozy medycznej charakter komplementarny, nie zaś alternatywny. Poszerza ją i uzupełnia poprzez odwołanie się do takich konstruktów i pojęć psychologicznych, jak na przykład struktura osobowości i zaburzenia w jej funkcjonowaniu, radzenie sobie z rozwiązywaniem problemów, czy

też zaburzenia w funkcjonowaniu systemów społecznych. Trudno również przecenić wagę, propagowaną przez psychologię zdrowia, perspektywy salutogenetycznej. Odwołując się do uogólnionych zasobów odpornościowych człowieka odgrywa ona coraz szerszą rolę w formułowaniu indywidualnych programów leczniczo-terapeutycznych, także w przypadku osób naruszających porządek prawny. Specyficzne są także metody i narzędzia diagnostyczne, którymi posługuje się współczesna kliniczna diagnostyka psychologiczna (testy), a także procedury weryfikacji psychologicznych hipotez diagnostycznych. Wydaje się, iż codzienna praktyka kliniczna uzasadnia w pełni stanowisko, że istnieje możliwość ścisłej i bezpośredniej współpracy pomiędzy psychiatrami i psychologami, w której ci ostatni, nie tracąc swej psychologicznej tożsamości, poszerzać będą obszar diagnostyki, w sytuacji gdy rozpatrywany będzie problem psychicznego funkcjonowania osób ujawniających zaburzenia psychiczne. Obszarem, który w opiniowaniu sądowym sprowadza do wspólnej płaszczyzny zarówno medyczne, jak i psychologiczne postępowanie diagnostyczne, są specyficzne pojęcia prawne, którymi posługują się obowiązujące ustawy karne. Dotyczy to na przykład pojęcia „stanu psychicznego” czy też tzw. psychologicznych kryteriów niepoczytalności. Zarówno „zdolność rozpoznania znaczenia czynu”, jak i „zdolność kierowania postępowaniem” nie są w istocie pojęciami psychologicznymi (jedynie prawnymi) i wymagają, aby „wypełnić” je, w trakcie procesu diagnostycznego, współczesną wiedzą i pojęciami psychologicznymi czy psychopatologicznymi. Analogicznie przedstawia się sytuacja diagnozy „innych zakłóceń czynności psychicznych” (Gierowski, 2006).

Wydaje się, iż nadszedł czas i warunki do podjęcia prac nad zasadami tworzenia kompleksowych opinii psychiatryczno-psychologicznych oraz nad systemowym podejściem do okoliczności, w których zaburzony psychicznie sprawca narusza porządek prawny, a także nad szerszym wykorzystaniem dorobku psychologii klinicznej oraz psychiatrii społecznej i środowiskowej w diagnozie i terapii osób zaburzonych psychicznie naruszających porządek prawny (Gierowski, 2006).

PODSUMOWANIE I WIOSKI

Przyjęcie szerokiej perspektywy „psychologii i prawa” prowadzi do wniosku, iż zależności i relacje, jakie zachodzą pomiędzy obydwoma naukami są bardzo złożone i obejmują swoim zakresem zarówno

praktykę opiniodawczą, jak i szereg inicjatyw badawczych, zmierzających do poznania i opisania tych psychologicznych konstruktów i procesów, które przydatne być mogą w formułowaniu i realizowaniu przez prawo jego podstawowych, społecznych funkcji. Aktualny stan psychologii sądowej uzasadnia też twierdzenie, iż jest ona nie tylko działem psychologii stosowanej, lecz może też przyczynić się do rozwoju psychologii jako nauki. Przykładem mogą być tu osiągnięcia psychologii sądowej w obszarze konceptualizacji i operacjonalizacji konstruktów psychopatologii, badania dotyczące roli sugestywności w sprawności i efektywności procesów pamięciowych, metodologia szacowania ryzyka przemyśli kryminalnej, czy też badania nad konstruktami kompetencji wychowawczych. Przyszłość i perspektywy rozwojowe psychologii sądowej zależą przede wszystkim od tego, jak skutecznie i efektywnie będzie ona w stanie aplikować ogólny dorobek psychologii w praktyce wymiaru sprawiedliwości oraz jak efektywnie doskonaląc będzie swoje specyficzne metody i procedury badawcze.

Analizując stan i perspektywy rozwojowe psychologii sądowej w Polsce trudno nie dostrzec, iż charakteryzuje ją pewna dysharmonia zarówno w obszarze codziennej praktyki opiniodawczej, jak i podejmowanych inicjatyw poznawczych czy naukowych. Poziom opinii sądowo-psychologicznych jest w naszym kraju bardzo zróżnicowany, poczynając od niespełniających często podstawowych wymogów diagnostycznych ekspertyz wydawanych przez niektórych indywidualnych biegłych z tzw. listy, aż po profesjonalne, odpowiadające światowym standardom opinie specjalistyczne wydawane na przykład przez Zakład Psychologii Sądowej Instytutu Ekspertyz Sądowych w Krakowie. Warto w tym miejscu podkreślić, iż wspomniany Instytut, podejmując szereg ważnych i wartościowych inicjatyw badawczych, zdołał stworzyć formułę umożliwiającą godzenie codziennej, praktycznej pracy opiniodawczej z działalnością stricte naukową. Aktywność podobną prowadzą również niektóre ośrodki akademickie. Jako przykłady można tu wymienić badania nad sprawcami przestępstw seksualnych, prowadzone pod kierunkiem Marii Beisert z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, prace dotyczące osobowościowych warunkowań skuteczności kary pozbawienia wolności realizowane na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim (Niewiadomska, 2007), próby wykorzystania neuropsychologii w praktyce sądowej podejmowane na UMCS-ie (Kaczmarek, 2009), czy też prace nad operacjonalizacją konstruktów psychopatologii na

Uniwersytecie Gdańskim (Pastwa-Wojciechowska, 2004).

Odpowiadając na pytanie o to, jak poprawić poziom opiniowania sądowo-psychologicznego w Polsce należy przede wszystkim wskazać na potrzebę i konieczność respektowania podstawowych standardów metodologicznych obowiązujących w psychologii sądowej na świecie, doskonalenie, rozwijanie i promowanie podstawowych zasad diagnostycznych i opiniodawczych. Pożądane byłyby także działania i inicjatywy zmierzające do instytucjonalizacji działań ekspertowskich i opiniodawczych, umożliwiające merytoryczną kontrolę biegłych i ich opinii. Inicjatywę taką podjął kilka lat temu Zarząd Główny Polskiego Towarzystwa Psychologicznego wprowadzając instytucję rekomendowania biegłych (Jaśkiewicz-Obydzińska i Czerederecka, 2005). Połowiczny jedynie sukces wspomnianej inicjatywy wynikał przede wszystkim z jej niedoceny przez środowisko prawnicze. Sytuacja nie ulegnie bowiem w Polsce poprawie tak długo, jak długo wymiar sprawiedliwości nie podejmie konkretnych działań uwzględniających potrzebę rzetelnego i trafnego rozstrzygnięcia problemów związanych z wykorzystaniem psychologii w prawie karnym i cywilnym oraz kwalifikacji i kompetencji powoływanych w sprawach biegłych.

Analizując miejsce psychologii wśród nauk sądowych trzeba na koniec stwierdzić, iż jest ona typową „pomostową” nauką sądową. Podobnie bowiem jak medycyna sądowa, psychiatria czy kryminalistyka swoje doświadczenia i osiągnięcia adaptuje ona na rzecz nauk prawnych, w celu umożliwienia realizacji podstawowych celów wymiaru sprawiedliwości (Głazek 2005). Ma przy tym ewidentnie interdyscyplinarny charakter, a jej rozwój zależy przede wszystkim od rozwijania i doskonalenia metod i procedur badawczych.

LITERATURA

- Boer D.P., Hart S.D., Kropp P.R., Webster Ch.D. (1997). *Manual for the sexual violence risk – 20*. The Mental Health Law, & Policy Institute Simon Fraser University.
- Borum R., Bartel, P., Forth A. (2002). *Manual for the structured assessment of violence risk in youth, Version 1*. Consultation Edition – Florida: University of South Florida USF.
- Carson, D., Bull, R. (1995). Psychology in legal contexts: Idealism and realism. W: R. Bull, D. Carson (red.), *Handbook of psychology in legal contexts* (s. 3–13). Chichester, New York, Brisbane, Toronto, Singapore: Wyd. John Wiley and Sons.
- Corrado, R., Roesch, R., Hart, S. Gierowski, J. (red.). (2002). *Multi-problem violent youth. A foundation for comparative research on needs, interventions and outcomes*. NATO Science Series.
- Czerederecka, A. (2006). *Test Rorschacha w psychologicznej ekspertyzie sądowej*. Kraków: Wyd. IES.
- Czerederecka, A. (2008). *Dyspozycje psychiczne a kompetencje wychowawcze rodziców rywalizujących o sprawowanie opieki nad dziećmi po rozbiću rodziny*. Nie opublikowana rozprawa doktorska (Promotor Barbara Szmigielska-Siuta). Kraków: Instytut Psychologii, Uniwersytet Jagielloński.
- Czerederecka, A. (2009). Potrzeba profesjonalnej dyskusji na temat PAS. *Psychiatria Polska* (w druku).
- Czerederecka, A., Gierowski J.K. (2005). Zmiany w polskiej rodzinie w latach 1989–2003. Perspektywy jej sytuacji prawnej. *Nowiny Psychologiczne*, 2, 5–26.
- Czerederecka, A., Gierowski, J.K., Jaśkiewicz-Obydzińska, T. (2007) Ekspertyza psychologiczna. W: J. Wójcikiewicz (red.), *Ekspertyza sądowa. Zagadnienia wybrane* (s. 387–447). Warszawa: Oficyna Wolters Kluwer Business.
- Doda, Z., Gaberle, A. (1995). *Dowody w procesie karnym*. Warszawa: Dom Wydawniczy ABC,
- Douglas, K.S., Webster, Ch.D., Hart, S.D., Eaves, D., Ogloff, J.R.P. (2001). *HCR-20 Violence risk management companion guide*. The Mental Health Law, Policy Institute Simon Fraser University.
- Franken, R.E. (2005). *Psychologia motywacji*. Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Gasiul, H. (2007). *Teorie emocji i motywacji*. Warszawa: Wyd. UKSW.
- Gierowski, J.K. (1996) Rola biegłego psychologa w opiniowaniu o poczytalności – problemy diagnostyczne i kompetencyjne. W: J.K. Gierowski, A. Szymusik (red.), *Postępowanie karne i cywilne wobec osób zaburzonych psychicznie. Wybrane zagadnienia z psychiatrii, psychologii i seksuologii sądowej* (s. 127–152). Kraków: Wydawnictwo Collegium Medicum UJ.
- Gierowski, J.K. (2006). Kompleksowe opiniowanie o stanie zdrowia psychicznego sprawcy czynu zabronionego. *Psychiatria Polska*, XL, 1, 5–17.
- Gierowski, J.K., Jaśkiewicz-Obydzińska, T., Najda, M. (2008). *Psychologia w postępowaniu karnym* (Wyd. 1). Warszawa: LexisNexis,
- Głazek, A. (2006). Biegły sądowy i jego status. W: J. Wójcikiewicz (red.), *Jure et facto. Księga jubileuszowa ofiarowana Doktorowi Józefowi Gurgulowi* (s. 89–96). Kraków: Wyd. IES.
- Gudjonsson, G., Haward, L.R.C. (1998). *Forensic psychology. A guide to practice*. London and New York: Routledge.
- Hare, R.D. (1992). *The hare psychopathy checklist – revised, manual*. Toronto: Multi-Health Systems, Inc.
- Howitt, D. (2006). *Introduction to forensic and criminal psychology*. Harlow: Pearson Longman.
- Jaśkiewicz-Obydzińska, T. Czerederecka, A. (2005). Rekomendacje dla biegłych psychologów – doraźna propozycja czy rozwiązanie problemu? W: A. Głazek (red.), *Biegły w sądzie. Konferencja w 40. rocznicę śmierci Profesora Jana Sehna* (s. 135–142). Kraków: Wyd. IES.
- Jaśkiewicz-Obydzińska, T., Wach, E. (2005) Przesłuchanie poznawcze dzieci. *Dziecko Krzywdzone*, 10, 53–60.

- Kaczmarek, B. (red.). (2009). *Neuropsychologiczne uwarunkowania kontroli zachowania u dorosłych sprawców przestępstw*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Kowanetz, M., Skupień, E. (2005). Zakres kompetencji psychologa i psychiatry w ocenie świadomości i swobody przy składaniu oświadczenia woli. *Z Zagadnień Nauk Sądowych*, LXI, 80–90.
- Kowanetz, M., Skupień, E. (2008). Psychiatryczno-psychologiczne opiniowanie w sprawach o unieważnienie oświadczenia woli ze szczególnym uwzględnieniem oceny swobody. *Archiwum Medycyny Sądowej i Kryminologii*, LVIII, 37–42.
- Marcinkiewicz, P. (2007). *Miejsce procesów motywacyjnych sprawcy w strukturze przestępstwa oraz ich znaczenie dla decyzji procesowych w postępowaniu karnym*. Nie opublikowana praca magisterska napisana pod kierunkiem Prof. dr hab. J.K. Gierowskiego, Kraków: Instytut Psychologii, Uniwersytet Jagielloński.
- Memon, A., Vrij, A., Bull, R. (2003). *Prawo i psychologia*. Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Niewiadomska, I. (2007) *Osobowościowe uwarunkowania skuteczności kary pozbawienia wolności*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Ogloff, J.R., Finkelman, D. (1999). Psychology and law. An overview. W: R. Roesch, S.D. Hart, J.R. Ogloff (red.), *Psychology and law. The state of the discipline* (s. 6–32). New York, Boston, Dordrecht, London, Moscow: Kluwer Academic/Plenum Publishers.
- Paprzycki, L. (2006). *Prawna problematyka opiniowania psychiatryczno-psychologicznego w postępowaniu karnym oraz w zakresie ochrony zdrowia psychicznego*. Kraków: Wydawnictwo Instytutu Ekspertyz Sądowych w Krakowie.
- Pastwa-Wojciechowska, B. (2004). *Naruszanie norm prawnych w psychopatii. Analiza kryminologiczno-psychologiczna*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Rheinberg, F. (2006), *Psychologia motywacji*. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Vrij, A., Ackhurst, L. (2003). Komunikacja werbalna a wiarygodność. W: R. Bull, A. Memon (red.), *Psychologia i prawo. Wiarygodność zeznań i materiału dowodowego* (s. 48–79) Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Wójcikiewicz, J. (2000): *Dowód naukowy w procesie sądowym*. Kraków: Wyd. IES.